

משטרה ושיטור בנגב לפני קום המדינה

אבני יוסף*

* תת-ניצב (גמלאי), מוסמך להיסטוריה מאונ' בן-גוריון בנגב
(התקבל במערכת ביוני 1999 אושר לדפוס ביולי 1999)

המאמר מתעד את התפתחות השיטור בנגב בתקופה שלפני קום המדינה, כולל ההיבט היהודי שלו. תיעוד זה נערך בעזרת ראיונות עם אישים ושוטרים שפעלו בנגב, חומרי ארכיון, ספרים ועיתונים מהתקופה. המאמר מציג הבדלים מהותיים במבנה ובתפעול של כוחות המשטרה בנגב, בשתי התקופות – העותומנית והמנדטורית. הבדלים אלה באו לידי ביטוי בארבעה היבטים עיקריים, הקשורים זה לזה: תכלית קיומה של המשטרה, בשתי שיטות הממשל, ההרכב האנושי והפיקודי של המשטרה בשתי התקופות, פריסת תחנות וטכניקות שיטור. משטרת ישראל הצעירה בנגב ינקה רבות מן המשטרה המנדטורית אך לא התנתקה מן התפיסה התורכית, מבחינת הפריסה והפעילות המרוכזת בשטחים פתוחים. שרשי הבעיות עמן התמודדה משטרת ישראל הצעירה בנגב, עם קום המדינה, היו קיימים גם בתקופה העותומנית וגם בתקופה הבריטית. אימוץ התפיסות של משטרות אלה הנציח את הבעיות הללו שנים רבות לאחר מכן.

מילות מפתח: משטרה, תקופה עותומנית, מנדט בריטי, נגב, באר-שבע..

מבוא

מטרתו העיקרית של מאמר זה היא לתעד את התפתחות השיטור בנגב בתקופה שלפני קום המדינה, כולל ההיבט היהודי שלו. תיעוד זה נערך בעזרת ראיונות עם אישים ושוטרים שפעלו בנגב, חומרי ארכיון, ספרים ועיתונים מהתקופה. בנוסף, מאפשר תיעוד זה לבחון את המורשת שהותירו אחריהם השלטון העותומני והשלטון הבריטי, בנגב, ואת השפעותיהם על המבנה ודרכי העבודה של משטרת ישראל היום. ההתמקדות באזור הנגב מעניינת במיוחד בשל היותו אזור שונה בתכלית מיתר אזורי הארץ. אזור ספר שומם, מאוכלס בדלילות בנוודים, שלא הכתיב לשליט את דרכי השיטור בו, כמו באזורים מאוכלסים בצפיפות.

מורשת התקופה העותומנית

ההיסטוריה של הנגב מאופיינת בשינויים קיצוניים שהתרחשו בו, במישור ההתיישבותי ובקיום החוק והסדר במרחביו. בכל תולדותיו, נטה הנגב לחזור למצב של שממה, הפקר והתפוררות יישובית, כלכלית, חקלאית וביטחונית, עם החלשות השלטון המרכזי. התיישבות בנגב הייתה תלויה בכל התקופות, בשלטון מרכזי חזק, עם אינטרס מוגדר בהחייאתו. השלטון נהג להקים מספר נקודות ישוב עירוניות מרכזיות, אשר נתנו ביטוי מוחשי לנחישותו להיאחז במדבר (אהרוני,

1976). נקודות אלה היוו מרכזים מנהליים לצורך גביית מסים, נקודות ריכוז למסחר, לפעילות דתית ותרבותית, ולאספקת שירותים לאנשי הסביבה ולשיירות שנענו במרחביו. מרכזים אלה העלו את המודעות והשייכות לשלטון, במישור האסטרטגי, במישור הביטחוני והסדר הציבורי.

עד סוף המאה ה-19, התושבים היחידים בנגב היו הבדווים, שחיו במסגרות שבטיות ונמנו על חמישה מטות: תראבין, תיהא, עזאזמה, ג'ראר-חאש וחנאג'רה. כל מטה מורכב משבטים ובסך הכל היו ידועים בנגב 77 שבטים המוכרים ע"י הממשל (קרק, 1973).

בתקופה העותומנית, עד שלהי המאה ה-19, הוזנח הנגב. לא הייתה בו כל נוכחות שלטונית ולא היה קיים בו כל ישוב קבע, למרות שהוא היווה כשני שלישים ממחוז ("מוצתרי פליק") ירושלים. בהעדר שלטון, נוצר מצב של הפקר, כשהבדווים חיים "מעל לחוק המדינה", ("אלבדיה פוק אלקאנון"), נודדים ולוחמים כרצונם, ומגבלתם היחידה הייתה חרב היריב. השבטים לחמו ביניהם כדי לזכות בביזה, במים, קרקע או בשדות מרעה. השבטים ערכו התקפות שוד, גבו מס מהעוברים בתחומם ואף פשטו צפונה והיוו איום על תושבי הר חברון ועזה. המצב שאפיין את היחסים הבין שבטיים בנגב היה: איבה ומלחמה, רדיפות לשם נקמת דם, חמס והשגות גבול (אל עארף, 1937). התורכים העלימו עין מהתפרעויות הבדווים בנגב, או ניסו להחליש את כוחם בהסתת השיחים זה בזה.

בתחילת המאה ה-20, עשה השלטון הטורקי את הצעדים הראשונים בהשלטת החוק והסדר בנגב, החייאת באר שבע וישובה. לאחר מלחמת קרים ופתיחת תעלת סואץ, גברו העניין והאינטרס של התורכים בנגב. לכן, החלו בפעילות לבלימת הבדווים, ע"י הקמת מצודות על קו המדבר וחיזוקו; וכן ע"י ניסיונות ליישב את הבדווים ביישובי קבע בנגב המערבי, דבר שלא צלח וגרם לתסיסה ומאבק בשלטון התורכי. מדיניות זו העמיקה את עוינותם של הבדווים לשלטון והפרות הסדר והחוק גברו.

שליטת התורכים בנגב, כפי שהיא באה לידי ביטוי מסיפורי זקני הבדווים הייתה מזיגה של סיורים ומשלחות עונשין. בנוסף למלקות והעונשים הגופניים, נהגו התורכים להגיע בכוח גדול לאזור הבעייתי ולהתנחל בו. הם הקימו אוהלים, לקחו מים ומזון, להם ולסוסיהם מן הבדווים, עד שהשאירו אחריהם עוני וחורבן. הדברים הגיעו לידי כך, שלא פעם היו ראשי השבטים מזדרזים להסגיר את המבוקשים, או לספק את רצונו של השלטון ובלבד שלא תצא משלחת לאזורם (בר צבי, 1973).

בעקבות מלחמות עקובות מדם בין שבט העזאזמה לתראבין על הבעלות על קרקעות סביב באר-שבע, יצאה, בשנת 1890, משלחת עונשין של הצבא העותומני לנגב בפיקודו של רסתום פחה. הצבא עצר שיחים רבים ושלה אותם למעצר בירושלים למשך שנים, כמו כן נהגו בבדווים ביד קשה. רק אז שככה הסערה. בשנת 1894 הקים הקאימקאם (המושל) של נפת עזה, רוסתום פחה, תחנת משטרה בלב האזור השבטי בנגב, ב"אל גהר", היא "קלעת פטיש" שבנחל פטיש ליד אופקים, על הדרך הראשית בין באר-שבע לעזה. זו התחנה הראשונה שהוקמה מחוץ לעיר הנפה עזה. בתחנה ישב איש משטרה שחור עור, שדרגתו "שאוויש" (סמל), שמו מרג'אן אגא. הוא היה אלים במיוחד והפיל את מוראו על הבדווים. זה היה האדם השחור הראשון בנגב שהבדווים "הגזעיים" קראו לו אדון (אל עארף, 1937; בר צבי, 1973).

הגישה החדשה של השלטון העותומני הובילה ליסודה של באר שבע וקביעתה כמרכז מנהלי ב-1900. נפת באר שבע נקבעה כנפה החמישית במותצ'רפליק (מחוז) ירושלים, במעמד דומה לנפות יפו, חברון, ירושלים ועזה.

יסוד באר שבע זכה לשיתוף פעולה מצד כל שבטי הבדווים וגם מצד השבטים הנצים, אלעזמה ותרובין. שיחי חסן אלמלטה, שהחזיק בשטחים בב"ש, נידב באר ואדמה, עבור הקאימקם (מנהל נפה) הראשון, איסמעיל כמאל ביי. כעבור זמן קצר, נבנתה הסראיה (ארמון) מכספי הבדווים, ששימשה מבנה למושל נפת באר שבע (אל עארף, 1937; בדווים מספרים על ב"ש, ללא תאריך). מיקום הסראיה אפשר שליטה על הדרכים הראשיות, שליטה על הבארות ועל מרכז המסחר בעיר.

עם הקמת באר שבע גבר הביטחון באזור הסכסוכים. תחת פיקודו של ה"קאימקם" עמדה פלוגת שוטרים ופלוגת ז'נדרמים, שבראשם עמד קצין אלבני בשם זוביד אפנדי. בראש המשטרה עמד "שאויש" (סמל, יכול להיות שהיה קצין), מוסטפא זין אללה אל ארנאוט, שכונה "אבו דרוויש", הוא שירת בתפקיד זה בהצלחה עד סוף השלטון העותומני בנגב (אל עארף, 1937). ראש המשטרה הכניס את מורא השלטון התורכי בלב הבדווים. פתגם בדווי מהימים ההם אומר: "אללה המושל ממעל והשאויש על האדמה מתחת" (בר צבי, 1973, עמוד 26).

עם הקמת העיר באר שבע הצליחו השלטונות למשוך לעיר מתיישבים מוסלמים מעזה, חברון, מגידל, ירושלים ועוד. כמות הבדווים שהתיישבו בעיר הייתה קטנה ביותר. חלק מהשיחים הקימו בתים בעיר אך לא תמיד גרו בהם. בין המתיישבים הראשונים בעיר היו יהודים, שגם הם הגיעו לצורכי מסחר ופרנסה. באר שבע מנתה ב-1902 כשלוש מאות נפש ובשנת 1911 למעלה משמונה מאות נפש (אל עארף, 1937). במפקד האוכלוסין של שנת 1922 מנתה אוכלוסיית באר שבע 2356 נפש (אטינגטון, 1979).

באר שבע הייתה בעיני המבקרים בה עיירה מוזנחת, קטנה ועלובה. השוק הבדואי בב"ש, שפעל מדי יום רביעי בשבוע, תסס בפעילות מסחרית שכללה גם סחורה מוברחת וחשיש, מצרך שהיה נפוץ באותה עת בקרב הבדווים (לנטשנר, ללא תאריך). בבאר שבע, שלטו הטורקים ביד רמה, תוך מתן אוטונומיה מנהלית ושיפוטית לבדווים ולתושבי האזור, כל עוד לא הפרו את הסדר ושילמו את מסיהם.

הממשל העותומני התייחס באיבה לשוב הארץ על ידי יהודים מחשש להתפשטות הציונות. לא הותרה התיישבות יהודית בארץ ובנגב בפרט. אך, בשל מצבו הרעוע של השלטון וחוסר הסדר, ניתן היה להתיישב קבע באמצעות השוחד (קרק, 1973). ההתיישבות היהודית בנגב החלה עם יסודה של באר שבע ב-1900, אליה הגיעו יהודים מעזה חברון כדי לסחור עם הבדווים וכן החלה התיישבות של יהודים בעיר, שעסקו במסחר ויסדו את טחנת הקמח בעיר, שהוקמה על השטח הראשון והיחיד, שהיה בבעלות יהודית בנגב (גל פאר, 1985). בשנת 1912 מנו היהודים בב"ש עשר נפשות. בתקופת מלחמת העולם הראשונה הציפו את העיר מאות יהודים במסגרת גדודי העבודה התורכים. הם עסקו בסלילת הברזל, הקמת גשר מעל נחל באר-שבע, כריית בארות, הקמת חווה חקלאית וסלילת כבישים.

בנגב לא היה מערך של שמירה, או אבטחה יהודי. בטחון היהודים בב"ש ובנגב, היה תלוי באופן מוחלט, בחסדי השלטון הטורקי. זאת בניגוד למצב במקומות אחרים בארץ ישראל, בהם הוקם ע"י הישוב העברי, ארגון "השומר", ויהודים מונו, בין היתר, לגפירים (שוטרי כפר), לבכגיים (שומרי שדות), לקרוגים (שומרי יערות) ולתפקידים אחרים, ע"י המוכתרים והמושלים, כדי לשמור על הסדר והביטחון באזורים המיושבים (אלירם, תשנ"א).

תום מלחמת העולם הראשונה סימן גם את סוף ההתיישבות היהודית בנגב בתקופה העותומנית. בהפצצה בריטית של טחנת הרכבת בב"ש בדצמבר 1916, נהרגו 16 עובדים יהודים (גל פאר, 1985). לקראת סוף המלחמה פונו כל היהודים מבאר שבע על ידי השלטון הטורקי, במסגרת נסיגתו מן הנגב, בעקבות הפלישה הבריטית.

זו הייתה תמונת המצב שירש השלטון הבריטי, בהגיעו לנגב.

התקופה המנדטורית

בשנת 1917 נכבשה הארץ על ידי הבריטים והונהג משטר צבאי. בשנת 1920 הסתיים המשטר הצבאי הבריטי בא"י והוקם שלטון אזרחי. בשנת 1921 הובא כוח משטרה לנגב שמנה כ- 140 שוטרים רובם בדווים, מהם 72 רוכבי גמלים, 24 פרשים ו- 18 רגלים (ביגר, תשמ"ד או תשמ"ו; אל עארף, 1937). השוטרים איישו את נקודות המשטרה וסיירו במרחבי הנגב, ששטוח נאמר בכאחד עשר מיליון דונם (אלעארף, 1937).

עם מתן המנדט על ארץ ישראל לבריטניה, חולקה הארץ למחוזות ולנפות. בשנת 1922 היו קיימים 4 מחוזות:

- מחוז חיפה שמרכזו בחיפה.

- מחוז השומרון – מושבו בשכם.

- מחוז ירושלים שמרכזו בירושלים.

- מחוז הדרום שמרכזו בעזה.

באר שבע והנגב היו במעמד של נפה הכפופים למחוז הדרום.

עם השנים, חלו שינויים ארגוניים ומבניים במשטרת המנדט, שהשפיעו על נפת באר-שבע. נפת באר שבע הייתה כפופה תחילה למחוז יפו, ומשנות השלושים, עם ריבוי האוכלוסייה במרכז הארץ, הוכפפה למפקדת המחוז בעזה. במפקד של שנת 1931 מספר המחוזות היה שלושה: מחוז הצפון, מחוז ירושלים ומחוז הדרום, שמרכזו ביפו ולו ארבע נפות: נפת יפו, נפת רמלה, נפת באר שבע ונפת עזה (ואלך, 1972; אל עארף, 1937). יפו הייתה מפקדת המחוז של הדרום משנת 1925, מפקד המחוז היה קויקלי.

בשנת 1937 אנו פוגשים 7 מחוזות:

- מחוז צפת.

- מחוז נצרת.

- מחוז חיפה.

- מחוז שכם.

- מחוז ירושלים.

- מחוז יפו.

- מחוז עזה.

מטה מחוז עזה שכן בעזה וכלל שתי נפות : עזה ובאר שבע. כל נפה הייתה מחולקת לתחנות ונקודות משטרה (אלירם, תשנ"א). צמרת הפיקוד המנהלי והמשטרה במחוזות ובנפות, הפקידות והקצונה הבכירה, היו בריטים, העוזרים היו ערבים ויהודים. מעמדם של הקצינים היהודים והערבים היה נחות מזה של הקצינים הבריטים.

גבולות נפת באר שבע המנדטורית היו : במערב-הגבול עם מצרים. בדרום-אום רשרש, (אילת). במזרח-הגבול עם עבר הירדן, שנמשך לאורך בקעת הערבה עד דרום ים המלח. בצפון-ממגידל במערב, לאורך ציר פלוגות והר חברון עד ים המלח. הגבול הצפוני של הנגב לא היה קבוע והשתנה בהתאם להתפתחויות מדיניות, ביטחוניות, אקלימיות, חברתיות ובין שבטיות.

מפקד המחוז בעזה היה ביל מאגי וסגנו לורד אוקספורד אוף אסקוויש (LORD OXFORD OF ASQUISH) (הנגבי, 1988-89).

על נפת באר שבע פיקדו קצינים בדרגת מייג'ור (רב סרן), בריטים. במחצית הראשונה של שנות העשרים פיקדו על נפת באר שבע מייג'ור בולר ואחריו מייג'ור ריינר (אדן, 1984). בבאר שבע ישבה מפקדת הנפה ותחנת המשטרה הראשית, שהיה בה מערך סיוור, חקירות, מודיעין, מרכז קשר ומנהלה.

יחידות המשטרה המסונפות לבאר שבע היו ברמה של נקודות משטרה. הן עסקו בסיורים רכובים בנגב, וטיפולו טיפול ראשוני בבעיות המתעוררות. מקרי פשע הדורשים המשך טיפול הועברו למערך החקירות והמודיעין בבאר שבע ולעתים הסתייעו בעזה (בנדל, ללא תאריך). התחנות והנקודות נעזרו בגששים הבדווים, שסייעו רבות בהליכה אחר עקבות ופענחו פשעים.

מלחמת העולם השנייה הדגישה את חשיבותו האסטרטגית של הנגב. למרות שהיה בשולי הפעילות הבריטית, דאגו הבריטים לעגן את שליטתם על מרחבי הנגב, בהציבם תחנות ונקודות משטרה, בנקודות אסטרטגיות שולטות ובסמוך לריכוזי אוכלוסין בו.

הפריסה המשטרתית בנגב

עארף אל עארף (1937) שהיה קצין המחוז בנגב, בשלהי שנות העשרים ובשנות השלושים, מזכיר בספרו תשע תחנות ונקודות משטרה שהיו פרוסות בנגב :

- באר שבע.
- עסלוגי (רביבים).
- עוגיה (ניצנה).
- כורנוב (דימונה).
- אל זוורה (ראש זוהר).
- אלגמאר (באר מנוחה).
- אלעימארה (מגן).
- ג'מאמה (רוחמה).
- אום רשרש, (אילת).

מולדבסקי בספרו "על הסוס" (תשמ"ז), מזכיר שתי נקודות משטרה נוספות שהיו בשנים 1926-1928, האחת בואדי אל ביהא, סמוך לרוחמה על כביש ב"ש-עזה (סמוך לנתיבות), והשניה בחלסה (חלוצה). בנקודות אלה גרו השוטרים באוהלים ובתנאים קשים ביותר. בשנת 1934 הוקמה תחנת משטרה בסדום, שבדרום ים המלח, עם העברת מפעל האשלג מצפון ים המלח. התחנה הייתה תחת פיקוד נפת באר שבע (קורן, 1989). הוצבו בה 4 שוטרים ערבים, לעיתים הובאו גם שוטרים יהודים לאייש את הנקודה. התחנה הייתה מבוקרת ע"י שוטרים מראס זוירה. בשנות ה-40, עקב ריבוי פגועים בדרום ים המלח, הוקמה נקודת משטרה זמנית בעין בידה בין סדום לראס זוירה.

הבריטים סללו דרכים חדשות בנגב הצפוני, כדי לבסס את שליטתם באזור ולשיפור הקשר התחבורתי עם מרכז הארץ ועם עזה. כמו כן, סללו דרך חדשה למזג אויר יבש, דרך עפר, לאורך כביש הערבה, עד "אום רשרש". לאורך כביש הערבה הוצבו נקודות משטרה נוספות, בעין חוצוב (חציבה), ובעין רדיאן (יוטבתה) (ביגר, 1985). נקודות משטרה הוקמו גם בואדי ג'מאר בערבה (ליד צופר) (גל פאר, 1979). כ"כ מוזכרת נקודת משטרה בערבה, "אל לויבה", ליד פארן. בנגב הצפוני מוזכרת "ראס וירה" (דנין, ללא תאריך), כעשרה ק"מ מב"ש, סמוך לאשל הנשיא. נקודות אלה היו זמניות ופחות מוכרות מן הנקודות הקבועות. תחנה נוספת בנגב הצפוני הוקמה מול שבט אלהוזייל, "ביר זבלה", בכניסה לשוב רהט של היום. שרידי המבנה הקשיח קיימים עד היום. נקודת המשטרה בג'מאמה (רוחמה) פונתה לאחר פרוצדור, 1929 בהם רוחמה פונתה ונהרסה.

בסה"כ, איתרתי 19 תחנות ונקודות משטרה בנפת באר שבע בתקופה המנדטורית. התחנות התמקדו על הדרך המובילה לדרום מערב: מב"ש-עסלוג-עוג'ה אלחפיר ומשם לרפיח ולמצרים. מוקד שני, הוא הדרך המובילה מבאר שבע לעזה. דרך שלישית, מב"ש - כורנוב, עין חוצוב - עין רדיאן לאום רשרש. דרך זו מתפצלת בעין חוצוב, שהיתה נקודת ביקורת גבולות בדרך למצרים, ופונה מזרחה, לכיוון סדום-צפון ים המלח וירושלים.

בדרום היו תחנות משטרה גדולות, שהיוו את המפקדות כמו: עזה, באר שבע, בית ג'וברין, עיראק סוידן (בפלוגות) ומגידל (אשקלון). כמו כן היו נקודות משטרה של רוכבי גמלים "הג'אנה", שעליהן פיקד "שאויש", (סמל) או קורפורל, לפקודתו כעשרה שוטרים, בד"כ בדווים שהוצבו באיזור השבט שלהם. משטרות כאלה היו: ביר זבלה (שובל), עימארה (מגן), תל אל מילח (אזור כסיפה) ראש אל זוירה (קרוב לערד), כורנוב (קרוב לדימונה), עין חוצוב (חצבה), ביר עסלוג' (רביבים) עוג'ה אל חפיר (ניצנה) ואום רשרש (אילת).

נקודות המשטרה הנוספות, שהוזכרו לעיל, הוקמו באופן זמני בהתאם למשימות עונתיות שהוטלו על כוחות המשטרה, או עקב בעיות שהתעוררו בין השבטים בנגב. היו גם נקודות מפגש של שוטרים במרחבי הנגב, בדרך כלל זה היה ליד באר, כגון: בעין אלבידה, ליד נאות הכיכר, שהיתה מקום מפגש קבוע לשוטרים בדווים וירדנים (אלעגיל, 1996).

בעלי הדרגות הגבוהות בקרב השוטרים הבדווים היו ממשפחות השיחים, שנודבו לשרת במשטרה בתחום השבטים שלהם (גל פאר, 1979). בכך הקלו על עבודת המשטרה מחד, ומאידך, הם לא יכלו לפעול ולהשליט את החוק נגד השבט שלהם. הם היו כפופים בראש וראשונה למסגרת השבטית. כאשר עמדו בדילמה בין נאמנותם לשלטון הבריטי לבין נאמנותם לעדתם, הם לא היססו והצטרפו לשבט שלהם, אחרת דינם מוות.

בעלי הדרגות הגבוהות בקרב השוטרים הבדווים היו ממשפחות השיחים, שנודבו לשרת במשטרה בתחום השבטים שלהם (גל פאר, 1979). בכך הקלו על עבודת המשטרה מחד, ומאידך, הם לא יכלו לפעול ולהשליט את החוק נגד השבט שלהם. הם היו כפופים בראש וראשונה למסגרת השבטית. כאשר עמדו בדילמה בין נאמנותם לשלטון הבריטי לבין נאמנותם לעדתם, הם לא היססו והצטרפו לשבט שלהם, אחרת דינם מוות.

השוטרים בנקודות המשטרה היו נוקשים, גסי רוח ותאווי בצע, בעוד שהשלטון במרכזים, השתדל להראות מתון ומטופח יותר. בקרב הבדווים היה שגור הפתגם האומר: "קצותיו של השלטון דומים לגהינום ומרכזו לגן עדן" (אטראף אלחוכמה נאר ואווצטהא גינה) (בר צבי, 1973).

בניגוד לשלטון הטורקי, דאגו הבריטים להבליט את נוכחות כוחותיהם בנגב, במגמה למנוע ולבלום את מעשי השוד ובמלחמות הבין שבטיות במרחביו. המשטרה המנדטורית הציבה נקודות משטרה בכל מרחבי הנגב, כדי להמחיש שליטה בשטח וכדי שתוכל להגיב מהר להתרחשויות בנגב. בניגוד לטורקים, הבריטים השתמשו במשטרה למניעת עבירות, ולא כיחידת עונשין והפחדה. בנוסף לנקודות המשטרה, הפעילו הבריטים כוחות מרוכזים, שפעלו לאורך הגבולות ובאזורי הספר. תחילה הקימו את "המשטרה המעולה" בשנות העשרים, ולאחר מכן ארגנו את חיל הספר העבר-ירדני. כמו כן פעלה פלוגת גמלים (הגי'אנה) במרחבי הנגב. מנקודות המשטרה בנגב יצאו סיורים רכובים של שוטרים על גמלים לכל מרחבי הנגב באופן סדיר וקבוע. בתחילת שנות ה-20 הכוחות המשטרתיים בנגב, היו ניידיים בעיקרם. הם נהגו לסייר במרחבי הנגב על גבי סוסים וגמלים ולהפגין את נוכחות החוק בין הבדווים. הם פעלו נגד עבירות פליליות, מרדפים אחר שודדים ורוצחים, מניעת הברחות סמים וטובין, מניעת נשיאת נשק באזורים אסורים, מניעת מלחמות בין שבטים ופלגים, ביצוע מעצרים ועוד.

הקמתה ופירוקה של "המשטרה המעולה" בנגב

הפרעות של שנת 1921 והתערערות הביטחון בארץ הביאו למסקנה שאין להסתפק במשטרה הרגילה. לכן הורה הנציב העליון, סר הרברט סמואל, להקים את "הז'נדרמריה הפלשתינית" היא "המשטרה המעולה". בדברי ההקדמה לפקודת ההקמה של "המשטרה המעולה" נאמר: מיוסדת בזה ז'נדרמריה פלשתינית, שתהיה חלק מהמשטרה האזרחית, אך יהיו לה תפקידים ייחודיים. היא לא תעסוק בתפקידי משטרה רגילים, אלא תתרכז במניעת פשיטות, התנפלויות והתפרעויות. יהיו לה קצינים משלה ואנשיה יחויבו בכללי משמעת קפדניים (אלירס, תשנ"א).

לשוטרים ב"משטרה המעולה" הונפקו מדים מרשימים שכללו: מכנסי רכיבה, מגפי עור עם חותלות, על החזה 'פונדת' כדורים, החגורה באלכסון מהכתף השמאלית. על הראש קולפאק (תרבוש תורכי גבוה שמקורו קוזאקי, עם גדיל אדום) על המותניים אבנט אדום ורחב שבקצותיו ציצים. ציודם כלל רומחים ורובים קנדיים (גל פאר, 1981). שוטרי "המשטרה המעולה" קיבלו שכר גבוה יותר משוטר רגיל (9 לירות במקום 6) ואף קיבלו תוספת על שרות בנגב הרחוק ובספר (וורטמן, 1966).

בשנת 1922 מנתה "המשטרה המעולה" 20 קצינים ו-500 שוטרים. הפיקוד היה אנגלי והשוטרים התחלקו לפי חלוקה עדתית: שליש ערבים, שליש יהודים ושליש דרוזים צ'רקסים ואחרים. ליהודים היה קשה למלא את מכסת השוטרים המגיעה להם, במיוחד בנגב.

כוחות "המשטרה המעולה" היו מפוזרים בשבעה ריכוזים לאורך הגבולות ובאזורי הספר: במטולה, ראש פינה, צמח, בית שאן, טול כרם, יריחו ובאר שבע (השוטר העברי בתקופת המנדט, 1974; גל פאר, 1981).

באר שבע הייתה המרכז של "המשטרה המעולה" בנגב וממנה פעלו בכל מרחביו. כוחות "המשטרה המעולה" בנגב כללו 75 שוטרים רוכבים, בתוכם 18 יהודים, כאשר הבכיר היה, הקצין יחיאל לנגר שמונה לקצין בשל ניסיונו בחיל הפרשים האוסטרי במלחמת העולם הראשונה. הוא התגייס למשטרה לפי בקשת המוסדות הלאומיים. בב"ש פיקד לנגר על פלוגה של "המשטרה המעולה". (הקצין שירת במשטרה עד סוף תקופת המנדט והיה הקצינים הבכירים, שאיישו את המשטרה לאחר קום המדינה) (השוטר העברי בתקופת המנדט, 1974).

"המשטרה המעולה" התמקדה בסיורים לאורך הגבולות וביישובי הספר לשמירה על הסדר והביטחון בגבולות והפגנת עוצמה של השלטון. הם רכבו בקבוצות של חמישה ולעיתים עשרה ואף שנים עשר שוטרים. הם ביצעו מרדפים אחר שודדים ומבריחים והתערבו במלחמות הבין שבטיות.

בשנת 1926 פורקה "המשטרה המעולה" ושוטריה הועברו ללגיון העבר-ירדני. ללא "המשטרה המעולה", הנוכחות הבריטית בנגב לא הייתה חזקה דייה להשליט סדר, לאורך זמן. שוטר יהודי, בשם אברהם ריטוב, הוצב בשנת 1938 בעוגיה אל חפיר (ריטוב, ללא תאריך). הוא מעיד, שבשנת 1938 כבשו כנופיות בדווים את תחנת המשטרה בב"ש, רצחו שוטרים בריטים ופרקו את נשקם של השוטרים והבדואים. הכנופיות עברו לעוגיה והשתלטו עליה, אך הוא הצליח לחמוק עם נשקם של השוטרים במטוס בריטי, שהונחת בסמוך לנקודת המשטרה הכבושה. ששון בר צבי (1996) מוסיף, שבאותה מתקפה, באוקטובר 1938, אספו המורדים את כל המסמכים הממשלתיים והציתו אותם יחד עם המפקדה המשטרתית בבאר שבע. גגות הרעפים של המשטרה התמוטטו מהשריפה. מפקד המתקפה על באר-שבע היה סלמן אל שלף מחברון, שהיה מגובה על ידי עארף אל עארף, קצין המחוז, ובשיחים משבט אבו רביעה ואלאעס. הכנופיות עשו טרור בעיר, עד כי תושביה יחלו לשובם של הבריטים. כעבור כחודשיים הגיעו 80 כלי רכב עם כוחות צבא בריטי, אשר כבשו את העיר מחדש. הם שיקמו את מבנה המשטרה ובנו לו גג מבטון במקום גג הרעפים התורכי, שאפיין את הבנייה התורכית בארץ. חיזוק לדברים אלה קיבלתי משוטר בדואי נוסף שבאותה עת שירת בעוגיה אל חפיר, חאגי מחמד אחמד חמאד אל עגיל משבט אבו רביעה (אל עגיל, 1996). גם הוא היה רוכב גמלים וכל כמה חודשים עבר לנקודת משטרה אחרת בנגב. הוא שמע על כיבוש המשטרה בבאר-שבע. לדבריו לא נכבשה שום נקודת משטרה בנגב מלבד באר שבע. עדויות אלה מעמידות בסימן שאלה את כיבוש הנקודה בעוגיה אל חפיר, כפי שמציין אברהם ריטוב בעדותו. העובדה שהגיע מטוס ולקח אותו עם כלי הנשק יכולה להיות סבירה. אולם, כיבוש הנקודה על ידי הכנופיות אינה סבירה. אחרת, כיצד יכל ריטוב לקחת את כלי הנשק של השוטרים המורדים ולנוע לעבר המטוס שנחת בקרבת מקום מבלי שינסו למנוע זאת ממנו, כשהנקודה הייתה כבר בשליטתם של המורדים הבדווים?

אפיונים ומגמות

דימויה של המשטרה המנדטורית בא"י היה בשפל. השוטרים הבריטים, שהגיעו לארץ ישראל, היו מן השכבות העממיות באנגליה. מטרתם העיקרית הייתה למצוא משרה טובה ומכניסה לזמן מה, לנוכח המצב הכלכלי הקשה באנגליה של שנות ה-20. הם לא ראו את עבודתם כיעוד, או כעיסוק קבוע. הם ראו עצמם כאורחים, אשר קיר של זרות הפריד בינם לבין השוטרים הערבים והיהודים.

מעמדם של הבריטים היה גבוה משל "הילידים", ה-NATIVES, גם אם אלה היו בכירים מהם בדרגה.

את שכבת היסוד הקבועה והיציבה במשטרה מילאו הערבים (השוטר העברי בתקופת המנדט, 1974). בשבילם, עצם הכניסה למשטרה, היוותה עליה ברמת החיים ובמעמד החברתי. הערבים גם פעלו מתוך חישובים משפחתיים ושבטיים. בעת פרעות ביהודים, הם עצמם עיניים ולעיתים אף הצטרפו לפורעים (השוטר העברי בתקופת המנדט, 1974).

השוטר היהודי המורגל לרמת חיים גבוה יותר, נירתע מלהתגייס למשטרה בגלל המשכורת הנמוכה שלא הספיקה למחייתו. הוא לא היה מורגל לתנאי חיים של קסרקטין ונתקל בחשדנות מצד הישוב היהודי בשל מסורת של דורות בגלות. אולם, להנהגת הישוב היהודי ישרתו במשטרה הארת ישראלית, כדי לדאוג לאינטרסים הלאומיים של העם היהודי.

אם מצבו של השוטר היהודי במשטרה היה קשה, הרי מצבם של השוטרים היהודים בנפת באר שבע היה קשה עוד יותר. השוטרים היהודים נאלצו להתרגל לתנאי האקלים הקשים של הנגב, ללמוד לתקשר עם הבדווים בעלי שפה ואורחות חיים שונים לחלוטין, לחיות בבדידות ובריחוק מן הציביליזציה, כאשר הישוב היהודי הקטן בבאר שבע לא יכל לספקם. תנאי החיים בקסרקטינים היו קשים ביותר. בשל המשכורת הנמוכה, הישיבה בתחנת משטרה ואי יציאה לסיורים במגזר הבדווי, הייתה הרעה בתנאי החיים של השוטר היהודי, בגלל המזון שנמנע ממנו ומסוסו בעת בקוריו במאהלי הבדווים (מולדבסקי, תשמ"ז).

המעורבות של ההנהגה הציונית והסתדרות השוטרים והעברים בתנאי שרותם של השוטרים בנגב הייתה מועטה, בשל מיעוט שוטרים יהודים בנגב, הריחוק מן המרכז ובשל סדר עדיפות נמוך של הנגב בסדר בעדיפויות הלאומי. השוטרים בנגב, כמו בכל הארץ, לאחר שהתגייסו, ראו בשרותם במשטרה שרות לאומי. הם היו קשורים להגנה ולשירות המודיעין (הש"י). בנגב פעלו בשורות הש"י הקצין יצחק הוז, יחיאל לנגר, השוטרים שטרק, אלוני וורצמן (מולדבסקי, תשמ"ז), אברהם כהן, מיטלמן (אלישיב, ללא תאריך), נחום גולדמן, נחום קלר (קלינר) (קליר, 1967) ועוד.

השוטרים גנבו תחמושת למען ההגנה, והודיעו מבעוד מועד על חיפושים ומעצרים בקרב היהודים פעילי המחנות (נקריטין, ללא תאריך). שוטרים שפעלו בניגוד לאינטרסים של הנהגת הישוב נענשו על ידי ההגנה והמצב הגיע עד כדי הוצאת גזר דין מוות על מלשינים (אלישיב, ללא תאריך; לנטשנר, ללא תאריך).

השרות בנגב היה קשה ביותר על מרבית השוטרים היהודים, אשר חיפשו בכל מיני דרכים לצמצם את תקופת שרותם בנגב ולעבור למרכז או לצפון. התחלופה של השוטרים בנגב הייתה גדולה. אלה שלא הצליחו לעבור, התפטרו וחלקם חזרו כעבור זמן לשרת באזור המרכז (ורטמן, 1966).

יהודים במשטרה המנדטורית בנגב

עם הגעת המשטרה הבריטית לנגב, הגיעו אליו גם ראשוני השוטרים היהודים. שוטרים אלה השתלבו במשטרת פלסטינה וב"משטרה המעולה" בנגב.

כוח המשטרה הבריטי שהובא לנגב, בשנת 1921, מנה 14 שוטרים יהודיים מתוך כ-140 שוטרים רובם בדווים (ביגר, תשמ"ד או תשמ"ו; אל עארף, 1937). בראשם עמד קצין יהודי, יצחק הוז, שפיקד על תחנת באר שבע בהצלחה וזכה להערכה רבה מצד הבדווים בנגב (גל פאר, 1979). יצחק הוז, גויס למשטרה לפי הנחיות הנהגת הישוב. הוא היה מוכר בקשריו עם ההגנה ובגישתו הפרו יהודית. לכן הורחק מת"א לבי"ש כאקט ענישתי (עוז, ללא תאריך). בעת שירותו כמפקד

תחנה בת"א, הוא לא היסס לתת גיבוי לשוטרים יהודים ובעטיים היה בעימות עם הפיקוד הבריטי, שחיפש להיפטר ממנו (השוטר העברי בתקופת המנדט, 1974).

הישוב העברי בבאר שבע גדל באופן משמעותי עם בוא השוטרים היהודים. אולם קשיי המקום ותנאי השרות הקשים, גרמו לרבים להתפטר מן המשטרה. בשלהי 1922 נותרו רק 3 שוטרים יהודים בנפת באר שבע.

השוטרים היהודים איישו בתחנות המשטרה את היומנים, הקשר האלחוטי והטלפון. היו יהודים שפעלו כרוכבי סוסים ואף כרוכבי גמלים, כגון: אהרון חפץ, משה מולדבסקי, פנחס מיטלמן, אברהם כהן ונחום קליר שאף הגיעו בסיוריהם ובמרדפים אחרי שודדים ורוצחים עד אום רשרש (קליר, 1967).

בשלהי 1922, עם הגעת "המשטרה המעולה" לנגב, שוב גדל מספר השוטרים היהודים בנגב באופן משמעותי והאוכלוסייה היהודית בבאר שבע גדלה ואף הכפילה את עצמה. תנאי החיים ותנאי השרות של השוטרים היהודים בנגב היו קשים ביותר בשל הריחוק ממרכזים יהודיים ובשל החיים בתנאים אקלימיים וחברתיים שלא הורגלו להם.

במפקד האוכלוסין של שנת 1922 מנו היהודים 98 נפש (5% מתוך כלל אוכלוסיית באר שבע, שמנתה 2356 נפש (אטינגטון, 1979). 65 מהם היו גברים ו- 33 נשים. היחס של שני גברים לכל אישה, משקף את מספרם הרב של פועלים ושוטרים יהודים ששהו בעיר לצורך תפקידם, כיאה לעיר ספר. משקלן של המשפחות היהודיות באוכלוסיית באר שבע היה קטן. בין התושבים הייתה קבוצה של כ- 20 שוטרים יהודים שמרביתם - 17, שרתו ב"משטרה המעולה" (גל פאר, 1979). מאיסוף נתונים על תושבים ושוטרים יהודים ששהו בבאר שבע בשנות העשרים והשלושים, מפי משפחת אלקיים וחירם דנין (באר שבע בתקופת המנדט, ללא תאריך), מוזכרים השוטרים הבאים (שמות השוטרים רוכזו על ידי ממקורות שונים ומובאים בזה לראשונה, לצורך התיעוד ההיסטורי):

1. יצחק הוז – קצין, מפקד תחנת באר שבע, היהודי הראשון בהיסטוריה.

2. יחיאל לנגר – קצין משטרה מעולה.

3. אהרון חפץ מירושלים גר בעיר עם אישתו חיה ששימשה כגנת.

4. בצלאל ויינשטיין מירושלים.

5. משה מולדבסקי מחדרה ניגן במפוחית. (כתב ספר "על הסוס" על תקופת שרותו בנגב).

6. שמואל נק ורבקה אישתו, הוא היה חצוצרן. בית הזוג היה מרכז חברתי.

7. משה בוכהלטר מפתח תקווה.

8. פנחס מיטלמן מחדרה. הצטיין ברכיבה על סוסים. (כתב ספר "הקצין מיטלמן").

9. פורת מאשדות יעקב.

10. יחזקאל מזרחי.

11. מ. בכרך

אילן גל פאר (1979) מזכיר שמות נוספים של שוטרים יהודים בבאר שבע בתקופה זו:

12. משה רוזנפלד שנשא את יהודית בתו של המוכתר היהודי בבאר שבע, משה גורדון, ובתקופת המאורעות של שנות השלושים נפל על משמרתו, על הרי הגלבוע, בידי הכנופה של עיז א-דין אלקסאם. לאחר רציחתו הבריטים רדפו את הכנופיה ביתר שאת עד לחיסולה (גל פאר, 1981).

13. פפר

14. יוסף רוזנצוויג

15. פלך.

16. יוסף ליכטנשטיין.

17. קופ.

18. גולדמן נחום לימים קצין (נפל על משמרתו בת"א).

19. שיף

שוטרים נוספים ששרתו בבאר שבע והנגב בשנות ה-20 היו (השוטר העברי בתקופת המנדט, 1974):

20. אברהם בנדל, הגיע עם חיל החלוץ של "המשטרה המעולה" לב"ש ב-1922.

21. וורמן אהרן, מתאר את הסיורים בקבוצות ויחס הכבוד שרחשו הבדווים לשוטרים.

22. דוד לנטשנר (ללא תאריך) הגיע ב-1922 עם "המשטרה המעולה", ניגן בחצוצרה.

23. נחום קליר (קליר, 1967) הגיע ב-1924 עם "המשטרה המעולה", רוכב גמלים, הגיע במרדף אחר שודדים עד אום רשרש.

24. אברהם כהן (ברסלבסקי, תש"ז) שירת 6 שנים בנגב והיה בין אחרוני השוטרים היהודים שפינו את הנגב ב-1933 הוא שירת בפלוגת רוכבי הגמלים בנגב ואהב את הנגב בכל נימי נפשו. לאחר שחרורו מן המשטרה, המשיך כהן ללוות ולאבטח שיירות של קודחים יהודים המחפשים מים בנגב ודאג לביטחונם. הוא היה מוכר בקרב הבדואים וזכה להערכה רבה על עוז רוחו והשתלבותו באורח חייהם. באחד מסיוריו בעוגיה אל חפיר השתפך בפני חברו באומרו: אם אהבתי פעם אהבה עששה עד כלות כל הכוחות, הרי הייתה זו אהבתי לנגב. זוהי אהובה לא יפה ביותר, לא מבריקה, אהובה ללא כחל וסרק ולבושת סחבות, אבל אהובה משגעת". (ברסלבסקי, תש"ז, עמוד 58). תוכניתו הייתה לקשור את גורלו בנגב, אך, ב-18.10.38 נורה ונהרג ממארב בדרכו מת"א לגן יבנה.

כאשר פורקה "המשטרה המעולה", בשנת 1926, ושוטריה הועברו לגיון העבר-ירדני. השוטרים היהודים סרבו לעבור לשרת בעבר הירדן בהשפעת יצחק בן צבי והנהגת הישוב. חלק הוצבו במשטרה הרגילה בנפת באר שבע, חלק הועברו צפונה, וחלק התפטרו מן החייל. בשלהי 1925 היו בנפת באר-שבע 81 שוטרים יהודים, שהיוו כמחצית מן האוכלוסייה היהודית הבוגרת בעיר. בשלהי 1926 נותרו בב"ש 8 שוטרים יהודים (גל פאר, 1985).

בשנות ה-20, באר שבע העברית הייתה שקטה והיחסים בין תושביה היהודים לבין תושביה הערבים היו טובים ומועילים לשני הצדדים, למרות הלאומנות הפלסטינאית, שהשפעתה לא פסחה גם על הנגב. הדווים עסקו בענייניהם וחיפשו את תועלתם החומרית.

היהודים בנגב היו מוטרדים מן ההסתה הלאומנית של המופתי חגי אמין אל-חוסייני. דאגה זו גברה לאחר ביקורו בב"ש ב-1922, ביקור שעורר את העוינות הערבית בנגב, שלא הגיעה לכדי אלימות.

הקהילה היהודית בבאר שבע קנתה בסתר שבעה אקדחים מירושלים. בני הקהילה התאמנו בסתר בשימוש באקדחים בהזדמנות של יהושע תורן, שהיה בעבר איש "השומר" ברחובות (גל פאר, 1979). לא ידוע על צורך מצד הקהילה היהודית להשתמש בנשק זה להגנתה. הרגשת חוסר הביטחון באה לידי ביטוי גם בתלונתן של נשות השוטרים היהודים על הורדת השומר ששמר על בתיהן בלילות, כשבעליהן עבדו במרחבי הנגב. התלונות פורסמו בעיתון "קול מנגב", שהיה העיתון העברי הראשון שיצא לאור, בערב חנוכה 1926, באופן חד פעמי.

שוטרים ונשותיהם השתתפו בעריכת העיתון ואף כתבו מאמרים (קול מנגב, תרפ"ז). דווח בעיתון על "שורה של חנויות ועליהן שלטים עבריים וגם לשכת מסחר עברית". וכן על "המשטרה האזרחית שלנו, שגם היא אינה טומנת יד בכיס ומשליטה את הביטחון הציבורי בין הבדואים הפראים ביד חזקה". ומעניין לציין כי במשך השנה הזאת לא קרו שום מקרי שוד ורצח מלבד אי אלו מקרים יוצאים מן הכלל. בעיתון "קול מנגב", דווח על עליהם בדרגה של שוטרים יהודים ותיקים והסמל משה רוזנפלד, שכינויו היה "שדה שושנים", כתב שיר. בעיר נפתח מועדון ריקודים וחברי התזמורת היו שוטרים יהודים. בשל מיעוט הנשים היהודיות, פנתה התאחדות השוטרים העברים בבאר-שבע וטענה כי "היות והתעיה התמידית בסמטאות האפלות בלילות החורף עלולה לקרר אותם ועולה להם בדמים מרובים (בכל המובנים)... ועלולה לגרום להתרבות נשואי תערובת ולהתנוונות הגזע העברי". אמנם הכתבות היו בעלות נימה הומוריסטית, אך הן שקפו את המציאות של הישוב היהודי והשוטרים בנגב.

חיי היהודים בב"ש היו דלים מבחינה חברתית, וחינוכית. קומץ המתיישבים, שרק מעטים מהם היו בעלי משפחה, היו מלוכדים וכל אחד תרם מיכולתו לקיום חי קהילה בעלי צביון יהודי. המשפחות היו בעיקרן של סוחרים ושל שוטרים. השאר חיו בבאר-שבע בגפם.

השוטרים היהודים השתלבו היטב בקהילה הקטנה. הם חיזרו אחר שתי הנערות היהודיות היחידות שהיו בבאר-שבע. אחד מהם משה רוזנפלד התחתן עם יהודית גורדון, ילידת המקום, אך עד מהרה, גם הם עברו למרכז הארץ.

בשנת 1928 הצטמצמה הקהילה היהודית בבאר-שבע עוד יותר. נותרו המשפחות: גורדון ושניידרוביץ שניהלו את תחנת הקמח. משפחת קולודיצקי החנווני, משפחת תורן, שני חייטם מחברון, בן ציון וניסים, משפחת חירם דנין ושני שוטרים יהודים (גל פאר, 1985). אליהם הצטרפו מעת לעת קבוצות עבודה יהודיות.

עם פרוץ מאורעות תרפ"ט בארץ, הסתגרו יהודי באר-שבע בבתיהם תחת שמירה משטרתית. ב-29.8.29, פינתה המשטרה את אחרוני היהודים בעיר (בפעם השניה) ובכך ניצלו יהודי העיר מן הטבת, שהיה מנת חלקם של יהודי חברון.

לאחר פרעות 1929 חזרו יהודים בודדים לעיר. גם מספר השוטרים הצטמצם. במפקד של שנת 1931, נמנו בב"ש 11 יהודים, 5 גברים, ו-6 נשים, שהיו 0.37% מן האוכלוסייה בעיר (אטינגטון, 1979). אלה היו עובדי מדינה או פקידים שעסקו ברכישת קרקעות מטעם הכשרת הישוב והקרן הקיימת לישראל.

בבאר-שבע שירת הוטרינר ד"ר בצלאל לוי ומשפחתו, הוא נקרא ה"חכים". השהות במקום נידח ומנותק תאמה את אישיותו ההרפתקנית. בשנת 1931, כאשר גילה את מחלת הפה והטלפיים בעדר שהועבר מחברון לעזה, החליט להכניס את העדר להסגר. באותו יום נפגע ד"ר לוי ע"י הבדווים בעלי העדר, אשר נעלמו עם עדרם. הוטרינר הפצוע נותר נכה ונפטר ב-1931, בהשאירו את משפחתו בחוסר כל. לימים, בנו גרשון לוי, שבילה את ילדותו בבאר שבע, היה בין הפורצים לעיר במלחמת השחרור, במסגרת חטיבה-8 (גל פאר, 1981).

הסחף הלאומני הפלסטיני הטיל את צלו גם על הנגב ומערכת היחסים שהייתה מושתתת על אמון בין יהודים לבדווים נפגמה. בתקופת המרד הערבי, ב-19.4.1936 עזבו את באר שבע כל יהודיה. ההמון הנזעם כילה את זעמו ברכוש היהודי שנותר בעיר.

שוטרים יהודים המשיכו לשרת כאלחוטאים בתחנות ובנקודות המשטרה במרחבי הנגב גם לאחר שכל התושבים היהודים פונו מבאר שבע. בשנת 1938 הוצב השוטר אברהם ריטוב בעוגיה אל חפיר (ריטוב, ללא תאריך). הוא מעיד, שבסמוך להם היה מחנה של קודחי בארות יהודים בראשותו של אברהם אילני. בתחילת מאמר זה כבר הובאה עדותו (ריטוב, ללא תאריך) באשר לכיבוש תחנת המשטרה בבי"ש, בשנת 1938, על ידי כנופיות בדווים ואת סיפור הצלחתו לחמוק עם נשקם של השוטרים במטוס בריטי, שהונחת בסמוך לנקודת המשטרה הכבושה בעוגיה.

ששון בר צבי שמע על שוטר יהודי, ששמו אינו ידוע, ששימש כאלחוטן בנקודת אלזוירה (סמוך לערד). הכנופיות השתלטו על הנקודה בזויר וחטפו אותו. כעבור זמן מה הוא הוחזר על ידי השיחים הבדווים כמחווה של פיוס ותמיכה בשלטון, מחשש לפעולת נקם של הבריטים. ניסיתי להתחקות אחר הסיפור האחרון, שלא נמצא לו בסיס עובדתי והגעתי לשיח חאגי סלמאן גבועה משבט גבועה (כבן 100), ששירת השנת 1938 במשטרה באלזוירה כרוכב גמלים (אלג'ינה) (גבועה, 1996). הוא מציין ששירת אתו בנקודה אלחוטן יהודי, בשם ברוך סלים, ממוצא עיראקי, אשר הודיע להם, ששמע על כיבוש באר-שבע באלחוט, על ידי הכנופיות. הוא טוען שהכנופיות לא הגיעו אליהם ולא לשום נקודות משטרה נוספות בנגב. הוא מציין, שלשוטר האלחוט, היה מחליף, שוטר יהודי בשם שוקדי. לדבריו, מרבית האלחוטנים בתחנות המשטרה היו יהודים. מלבדם לא היו יהודים נוספים במשטרה בנגב.

בנקודות היו שוטרים יהודים אלחוטאים ורק בשנות ה-40, לאחר ששהות יהודים בין בדווים בתחנות הפכה למסוכנת, הוחלפו ע"י בדווים צעירים, שהוכשרו במיוחד על ידי הבריטים. הוא זוכר היטב את השוטר סלים ברוך באלזוירה. לדבריו לא נכבשה שום נקודת משטרה בנגב מלבד באר שבע (אל עגיל, 1996). שני הבדווים לא הכירו יהודים נוספים בשמותיהם כי האלחוטאים לא ידעו לדבר ערבית.

אחרי שנת 1938 לא שירתו יהודים בנגב, גם לא כאלחוטאים. את מקומם תפסו בדווים צעירים שגוייסו בגיל צעיר מאוד למשטרה, הקנו להם השכלה בסיסית והכשירם כאלחוטאים (אבו רביעה, 1996).

בשנים 1934 – 1937 רכשה החברה להכשרת הישוב, באמצעות שליחים שסיכנו את חייהם, מעל ל-40,000 דונם קרקעות בנגב, מתוכם 2500 דונם בסביבות באר-שבע (גל פאר, תשמ"ד או תשמ"ו) כעבור זמן, בסיס לתנופת ההתיישבות בנגב, שבזכותה נקבעו עובדות, שסייעו לאחיזתנו בנגב עם קום המדינה.

דיון:

ניתן לראות בבירור כי היו הבדלים מהותיים במבנה ובתפעול של כוחות המשטרה בנגב, בשתי התקופות – העותמונית והמנדטורית. הבדלים אלה באו לידי ביטוי בארבעה היבטים עיקריים, הקשורים זה לזה:

תכלית קיומה של המשטרה, בשתי שיטות הממשל.

ההרכב האנושי של השוטרים, בשתי התקופות.

ההרכב הפיקודי של המשטרה, בשתי התקופות.

פריסת תחנות וטכניקות שיטור.

בתחום תכלית קיומה של המשטרה בשתי שיטות הממשל, יש מרכיב אחד משותף: הרצון לקיים ולהוכיח בעלות על הנגב, המיושב בדלילות. אולם, בעוד התורכים השתמשו במשטרה כיחידת עונשין והפחדה, השתמשו הבריטים במשטרה למניעת עבירות. כלומר, לתפקיד של קיום השלטון נוספו תחת השלטון המנדטורי גם אלמנטים של שיטור קלאסי מערבי.

ההרכב האנושי של המשטרות נגזר מהתכלית שהגדירו התורכים והבריטים למשטרותיהם. בניגוד לתורכים, שעבורם המשטרה הייתה חלק משלטון הכיבוש, הבריטים ראו בכוח המשטרה גם אלמנט הפותר בעיות גם לתושבי המקום ולא רק מקיים את השלטון. המשטרה העותומנית הורכבה משוטרים תורכיים בלבד. הבריטים השתיתו את השכבה הנמוכה של השוטרים על ילידי המקום – ערבים ויהודים, מתוך אמונה שיש לתת לילידים לפתור את בעיותיהם בעצמם, עד רמה מסוימת, בדומה לאופן שבו שלטו בקולוניות אחרות (למשל הודו). יש להזכיר כי בשתי התקופות היו שוטרים בנגב שנחשבו מושחתים וגסי רוח. בתקופה המנדטורית שירות משטרתי בנגב נחשב לעונש עבור השוטרים שלא היו ילידי המקום. הם עשו כל מאמץ לעבור לשרת במרכז הארץ.

בתחום הרכב הפיקוד, בשתי המשטרות הפיקוד העליון היה של נציגי השלטון המרכזי. המעורבות של פיקוד זוטרי בתפעול ארגוני כמעט ולא הייתה קיימת. התורכים לא אפשרו לפיקוד זוטרי לצמוח מילידי המקום (לדוגמה, הבאת 'שאווישי' שחור עור, מעזה, למרות שבעיני הבדואים הוא נחשב לנחות מהם). הבריטים, לעומתם, כדרך לשמור על יחסים טובים עם האוכלוסייה הבדואית המקומית, נתנו לבני השיחיים תפקידים ודרגות של פיקוד זוטרי. גם יחסיהם עם המיעוט היהודי באזור זכו להכרה - לתחנת באר-שבע התמנה מפקד יהודי. יחד עם זאת, הבריטים ידעו שנאמנותם הראשונית של הבדואים הייתה לשבטיהם ולמשפחותיהם ואילו נאמנותם הראשונית של היהודים הייתה להנהגת היישוב ששלחה אותם לתפקיד ואף מימנה חלק משכרם.

בתחום פריסת תחנות וטכניקות שיטור ניתן לראות הבדל ברור בשימוש שעשו הבריטים במשטרה מול זה שעשו קודמיהם. שיטת השיטור התורכית הייתה מבוססת על פעולה בכוחות גדולים, במזיגה של סיורים ומשלחות עונשין. לגיבוי, הוקמו מצודות על קו המדבר. עבודת משטרה שגרתית לא היוותה מרכיב מהותי בפעילות הכוח. מספר תחנות המשטרה הקבועות היה מצומצם וכך גם הכוחות שפעלו בהן. השלטון עשה ניסיונות ליישב את הבדווים ביישובי קבע בנגב המערבי, על מנת לפקח ולשלוט עליהם ביתר קלות.

לעומת זאת, השיטה האנגלית הייתה מושתתת על שיגרת עבודה בשני אלמנטים עיקריים:

האחד - פיזור תשתית בשטח של נקודות משטרה, בכל מרחבי הנגב והפעלת סיורים קבועים ביניהם של פלוגת גמלים (הג'אנה). כל זאת כדי להמחיש שליטה, להגביר בטחון וכדי שהמשטרה תוכל להגיב מהר להתרחשויות.

השני – החזקת מיליציה היכולה לטפל במשברים של סדר ציבורי: בנוסף לנקודות המשטרה, הפעילו הבריטים כוחות מרוכזים, שפעלו לאורך הגבולות ובאזורי הספר. תחילה הקימו, בשנות העשרים, את "המשטרה המעולה" (אביו המנדטורי של 'משמר הגבול' כיום), ולאחר מכן ארגנו את חיל הספר העבר-ירדני.

מורשת זו השפיעה רבות, בצורה מכוונת ולא מכוונת על השיטור הישראלי בנגב, אחרי קום המדינה – מבנהו ואופיו. שורשיה של משטרת ישראל נעוצים בתקופה שלפני קום המדינה. המשטרה בנגב ינקה רבות מן המשטרה המנדטורית אך לא התנתקה מן התפיסה התורכית, מבחינת הפריסה והפעילות המרוכזת בשטחים פתוחים. ניתן לבחון השפעות אלו בהתאם לארבעת הרבדים שנבדקו קודם לכן.

כמו כל משטרת ישראל, תכלית קיומה של המשטרה באה לידי ביטוי בפקודת המשטרה, שנגזרה מהחוק המנדטורי. לכאורה, לא השתנתה תכלית המשטרה. בפועל, נוצר צורך להיערך למתן שירותי משטרה בשתי שיטות ממשל שונות:

שירותי המשטרה רגילים שניתנו לאוכלוסייה היהודית ושירותי המשטרה בכפוף לממשל הצבאי שניתנו לאוכלוסייה הבדואית בנגב.

הבעיות בתחום ההרכב האנושי של השוטרים במשטרת ישראל הצעירה בנגב, היו המשך ישיר ותולדה של המצב במשטרת המנדט. כמותם הזעומה ואיכותם הירודה של השוטרים היהודים ממשטרת המנדט והעדר רצף של שיטור עברי בנגב, חייבו את המשטרה להתבסס על עולים חדשים, בלתי מתאימים לתפקידם, שהתקשו בשפה העברית (דו"ח שנתי של משטרת ישראל, 1949; אבני, 1996) ועל שוטרים שהובאו ממרכז הארץ (אבני, 1996). בדומה לבריטים, אימצה משטרת ישראל בנגב את השיטה הבריטית של שילוב בדואים ומיעוטים אחרים כשוטרים בנגב. השיטור הישראלי הצעיר בנגב הגב עתיד לסבול מחסור בשוטרים ותיקים ועתיד לעבור "מחלות ילדות" קשות, שיפגעו, במשך שנים, ברמת ההתארגנות שלו, ברמתם המקצועית של השוטרים ובאיכות השרות המשטרתי שניתן לאוכלוסייה בנגב המתעורר. אבני (1996) מציין כי בשנת 1950, השוטרים בתחנת באר-שבע, היו מסוכסכים ומפורדים וסרבו לצאת לפעילות עם מפקד התחנה שלהם.

גם ההרכב הפיקודי של המשטרה הישראלית בנגב סבל מהעדר תשתית, פיקודית ומקצועית, ראויה לשמה של קצינים יהודים במשטרת המנדט. תשתית הפיקוד שעליה התבססה משטרת ישראל בנגב לא הייתה מקצועית והסתמכה, בלית ברירה, על קצינים שיובאו מצה"ל ומבוגרי הצבא הבריטי, שהובאו ברובם ממרכז הארץ. אבני (1996) טוען כי בשנותיה הראשונות, משטרת ישראל פעלה בנגב באופן לא מסודר ולא מקצועי במישור האישי, הארגוני והפיקודי. לטענתו, קצינים שהובאו לנגב ראו בה תחנת ביניים הכרחית כדי להתמקצע. 'ספר המפקדים' של משטרת ישראל (1992) מציין כי באר-שבע לא הצמיחה מקרבה מפקדים במשך שנים רבות. רק ב-1959 התמנה מפקד תחנה שצמח בעיר – יצחק יהב, שגויס, לתחנת באר-שבע, ב-1950.

בנושא פריסת תחנות וטכניקות שיטור, נוצר מצב דיכוטומי בו המשטרה הייתה צריכה לפעול בשתי שיטות ממשל. דיכוטומיה זו ינקה משתי השיטות – התורכית והבריטית גם יחד. המשטרה הישראלית, שאימצה לעצמה את הפריסה, שיטות העבודה והפקודות המנדטוריות, פעלה בנגב בשיטת הפריסה התורכית, אך ללא הכוחות שהיו אמורים לפעול במרוכז לטיפול בבעיות קשות במרחבי הנגב (אבני, 1996).

משטרת ישראל לא נערכה במגזר הבדואי והשאירה את הטיפול בו לממשל הצבאי. בדומה לתפיסה התורכית, הממשל הצבאי ריכז את האוכלוסייה הבדואית באזור שנקרא 'אזור הסייג', ובדומה לתפיסה הבריטית ננקטו צעדים לחיזוק מעמדם של השיחיים והפיכתם למנהיגות מקומית (בר צבי, 1996).

במגזר היהודי פעלה משטרת הנגב, בדומה לתפיסה הבריטית של הצבת נקודות משטרה בריכוזי ישוב. ההתיישבות היהודית בנגב היוותה את הבסיס להקמת נקודות המשטרה באזור. עד שנות ה-60 הוקמו שמונה נקודות משטרה, שהפכו לתחנות.

לסיכום, שרשי הבעיות עמן התמודדה משטרת ישראל הצעירה בנגב, עם קום המדינה, היו קיימים גם בתקופה העותומנית וגם בתקופה הבריטית. אימוץ התפיסות של משטרות אלה הנציח את הבעיות שנים רבות לאחר מכן. רק שינוי מהותי של אופיו של הנגב והפיכתו לאזור מיושב הביאה למציאת דרכים לפתרון בעיות אלה.

ביבליוגרפיה

אבני יוסף (1996), התפתחות השיטור העברי בנגב המתעורר 1920 - 1960, חיבור לקבלת תואר מוסמך, אוניברסיטת בן-גוריון בנגב, הפקולטה למדעי הרוח והחברה, המחלקה להסטוריה.

אדן א. (1984), עד דגל הדין, מערכות, ת"א.

אהרוני י. (1976), "ההתיישבות במדבר בתקופה הישראלית", אצל זהר ע. (עורך), המדבר, רשפים, ת"א, עמ' 151-163.

אטינגטון ר. (1979), "תקופת המנדט הבריטי 1917 - 1948", אצל גרדוס י. ; שטרן א. (עורכים), ספר באר שבע, כתר, ירושלים.

אל עארף ע. (1937), תולדות באר שבע ושבטיה, שושני, ת"א.

אלירם י. (תשנ"א), התפתחות השיטור העברי מתקופת המקרא ועד קום מדינת ישראל, משטרת ישראל המטה הארצי, אכ"א, ירושלים.

אלישיב א. (ללא תאריך), הקצין מילטמן, המשפחה, חמ"ד.

אלעגיל ח. ח. (1996), עדות, אבו-רביע.

באר שבע בתקופת המנדט, ארכיון טוביהו, אוניברסיטת בן-גוריון, ב"ש.

בדווים מספרים על ב"ש, 13, ארכיון טוביהו, אוניברסיטת בן-גוריון.

ביגר ג. (1985), "השלטון הבריטי והנגב הארץ ישראלי", אצל: מרדכי נ. (עורך), עידן - 6, יישוב הנגב 1900 - 1960, בן-צבי, ירושלים.

בנדל א. (ללא תאריך), עדות 181.10, ארכיון ההגנה, ת"א.

בר צבי ש. (1996), עדות, ב"ש.

בר צבי ש. (1973), שליטה בשבטי הבדווים, חוברת 4, ארכיון טוביהו, אוניברסיטת בן-גוריון, ב"ש.

ברסלבסקי י. (תשמ"ז), הידעת את הארץ – חלק ב' "ארץ הנגב", הקיבוץ המאוחד, ת"א.

גבועה ח.ס. (1996), עדות, כסייפה.

גל פאר א. (1979), "באר שבע והבדווים", אצל: גרדוס י. ; שטרן א. (עורכים), ספר באר שבע, כתר, ירושלים.

גל פאר א. (1981), "ראשונים וסיפוריהם", שבועון "כל בני", 128, ארכיון טוביהו, אוניברסיטת בן-גוריון, ב"ש.

גל פאר א. (1985), "הנוכחות היהודית בב"ש 1900 – 1948", אצל: מרדכי נ. (עורך), עידן – 6, יישוב הנגב 1900 – 1960, בן-צבי, ירושלים.

דו"ח שנתי של משטרת ישראל, 1949 (1950), משטרת ישראל, המטה הארצי, ירושלים.

דנין ח. (ללא תאריך), הישוב היהודי בב"ש לפני קום המדינה, ארכיון טוביהו, אוניברסיטת בן-גוריון, ב"ש.

הנגבי מ. (1988-89), עדות, ארכיון טוביהו, אוניברסיטת בן-גוריון, ב"ש.

השוטר העברי בתקופת המנדט (1974), משרד הבטחון, ת"א.

ואלך י. (1972), אטלס כרטא לתולדות א"י מראשית ההתיישבות ועד קום המדינה, כרטא, ירושלים.

וורטמן א. (1966), עדות 7-176, ארכיון ההגנה, ת"א.

לנטשנר ד. (ללא תאריך), עדות 6-32, ארכיון ההגנה, ת"א.

מולדבסקי מ. (תשמ"ז), על הסוס – סיפורו של שוטר עברי בקרב הבדווים, משרד הביטחון, ת"א.

נקריטין ח. (ללא תאריך), עדות, ארכיון ההגנה, ת"א.

ספר המפקדים – מפקדי מרחבים, נפות ותחנות 1948-1990 (דצמבר 1992), משטרת ישראל, המטה הארצי, אגף כוח אדם, מחלקת היסטוריה, מחלקת ההדרכה.

עוז י. (ללא תאריך), עדות 174.9, ארכיון ההגנה, ת"א.

קול מנגב (תרפ"ז), ארכיון טוביהו, אוניברסיטת בן-גוריון, ב"ש.

קורן ד. (1989), ההגנה על סדום 1934 – 1948, משרד הבטחון, ת"א.

קליר נ. (1967), עדות 179.31, ארכיון ההגנה, ת"א.

קליר נ. (1967), עדות 195.30, ארכיון ההגנה, ת"א.

קרק ר. (1973), תולדות ההתיישבות בנגב עד 1948, הקיבוץ המאוחד, ת"א.

שוטר ר. (ללא תאריך), עדות 195.30, ארכיון ההגנה, ת"א.